

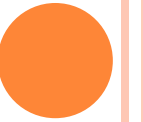
मुद्देमाल व त्याचे निर्गती संबंधी फौजदारी प्रक्रीया संहिता अन्वयेची कार्यवाही

गुन्हे अन्वेषण प्रशिक्षण विद्यालय, नाशिक

मुद्देमाल म्हणजे काय?

विविध गुन्ह्यांच्या तपासकामी जप्त केलेल्या वस्तु, अकस्मात मृत्यु, दारुबंदी, जुगार या केसेस मध्ये जप्त केलेले साहीत्य, अन्य स्थानिक कायाद्यान्वये केलेल्या कारवाईमध्ये जप्त केलेले साहीत्य, व बेवारस वाहने, साहीत्य / वस्तु यास ढोबळमानाने मुद्देमाल म्हणतात

मुद्देमालाचे स्त्रोत

- फौजदारी प्रक्रिया संहिता कलम १००(७) अन्वये एखाद्या बंदीस्त जागेची झडती घेतली असता झडती मध्ये जप्त केलेल्या वस्तु / साहीत्य
- फौजदारी प्रक्रिया संहिता कलम १०२ अन्वये पोलीस ठाणे प्रभारी अधिकारी यांनी चोरीची मालमत्ता असे अभिकथन करण्यात आले असेल किंवा तसा संशय आहे परीस्थीतीत जप्त केलेला मुद्देमाल
- फौजदारी प्रक्रीय संहिता कलम १६५ अन्वये अन्वेषण करणा-या अधिका-याने अन्वेषणाचे प्रयोजनार्थ जप्त केलेला मुद्देमाल
- फौजदारी प्रक्रीय संहिता कलम १७४ अन्वये आत्महत्या अथवा अपघाती मृत्यु अथवा संशयास्पत मृत्यु प्रकरणांमध्ये अन्वेषणाच्या प्रयोजनार्थ जप्त केलेला मुद्देमाल

मुद्देमालाचे स्रोत

- महाराष्ट्र पोलीस अधिनियम कलम १२४ अन्वये जप्त केलेला मुद्देमाला
- अन्य स्थानिक कायद्यान्वये जप्त केलेला मुद्देमाला
- महाराष्ट्र जुगार प्रतिबंध अधिनियम कलम ४, ५ व १२अ अन्वये जप्त केलेला मुद्देमाला
- महाराष्ट्र दारुबंदी प्रतिबंध अधिनियम कलम ६५, ६६ अन्वये जप्त केलेला मुद्देमाला
- महाराष्ट्र पोलीस अधिनियम कलम ८४ प्रमाणे राखून ठेवलेले रक्ताचे नमुने
- एन डी. पी.एस. ॲक्ट अन्वये जप्त केलेला मुद्देमाला
- जिवनावश्यक वस्तु अधिनियमान्वये जप्त केलेला मुद्देमाला

मुद्देमालाचे स्त्रोत

- गुन्हा करतांना आरोपीताने वापर केलेले अथवा गुन्हा करतांना स्वताचे ताब्यात घेतलेला मुद्देमाल तपासादरम्यान भारतीय पुरावा कायदा कलम २७ अन्वये आरोपीताने निवेदन देवुन तपासी अधिकारी यांचे ताब्यात दिलेला मुद्देमाल

मुद्देमालाचे वर्गीकरण

- घटनास्थळावरून प्राप्त होणारे भौतिक दुवे :- केस, विर्य, रक्त, रक्ताचे नमुने, लाल, दात, हाड, घाम, मुत्र, विष्टा, रक्त मिश्रीत माती, साधी माती, धुळीचे डाग, दगड, गवत, कागद, डाग, काठी, हत्यार, वास येणा-या वस्तु इत्यादी
- घटनास्थळावरून मिळणारे स्पॉटक पदार्थ :- अग्नी, शस्त्र, बंदुक, रिव्हालवर, काडतुस, दारुगोळा, तोफा, क्षेपाणस्त्रे, विषारी स्पॉटक पदार्थ, डिटोनेटर, जिलेटिन, गनपावडर
- शव विच्छेदनाचे वेळी तपासणीसाठी राखून ठेवलेले :- शरीरातील विविध भागातील अवयवांचे तुकडे, व्हिसेरा, कातडी, मेंदु, स्टमक वॉश, सांगाडा, अर्धवट जाळालेली हाडे,

मुद्देमालाचे वर्गीकरण

- आमली पदार्थ प्रतिबंध कायद्याखाली जप्त केलेल्या वस्तु :- गांजा, चरस, अफु, हिरोईन, ब्राउन शुगर, मेन्डेक्स गोळ्या, इत्यादी
- दस्तऐवज :- स्टॅप, हस्तलिखित, टंकलिखित, छापील, वादग्रस्त दस्ताऐवज
- दारूबंदी कायद्यांतर्गत जप्त केलेल्या वस्तु :- गावठी दारू, विदेशी दारू, देशी दारू
- जुगार कायद्यांतर्गत जप्त केलेल्या वस्तु :- रोख रक्कम, मोबाईल, वाहने,
- किंमती मुद्देमाल :- सोने, चांदी, हिरे, जवाहरात, रोख रक्कम,

मुद्देमालाचे वर्गीकरण

- ज्वालाग्राही मुद्देमाल :- पेट्रोल, डिझल, गॅस, रॉकेल, व इतर ज्वालाग्राही पदार्थ
- बेवारस मुद्देमाल :- दुचाकी, चारचाकी वाहने, इतर बेवारस (जप्त करतेवेळी मालकी हक्क सांगणारे कोणीही नसलेल्या वस्तु)
- बोटांचे व पायांचे ठसे :- घटनास्थळावर मिळुन येणारे गुन्हेगार अथवा संशयीतांच्या बोटांचे पायांचे ठसे
- संभाषण :- अपहरण, लाच, खंडणी, ब्लॅकमिलींग, वादग्रस्त संभाषण यांच्या ऑडीओ क्लिप
- इलेक्ट्रॉनिक मुद्देमाल :- मोबाईल, लॅपटॉप, संगणक, सिडी, पेनड्राईव्ह, सी.सी.टी.व्ही फुटेज, व्हीडीआर इत्यादी

फौजदारी प्रक्रिया संहिता अन्वये जप्ती संबधीच्या तरतुदी

अ.क्र.	कलम	तपशिल
१	९१	दस्ताऐवज किंवा वस्तु हजर करणे
२	९२	पोस्टातील तारा, पत्रे मिळविण्याची प्रक्रिया
३	९३	झडती वॉरंट संबधी
४	९४	जेथे चोरीची मालमत्ता, बनावट दस्ताऐवज वगैरे असल्याची शक्यत आहे अशा जागेची झडती
५	९५	विवक्षित प्रकारे जप्त करणे व घोषित करणे
६	१००	बंदीस्त जागेची झाडती
७	१०१	अधीकार असलेल्या क्षेत्रापलीकडील जागेची झडती, वस्तुंची विल्हेवाट लावणे
८	१०२	गुन्ह्यातील व गुन्ह्यासंबधीची मालमत्ता जप्त / ताब्यात घेण्याचा पोलीस अधिका-याचा अधिकार
९	१०४	हजर केलेले दस्ताऐवज ताब्यात घेण्याचा अधिकार

मुद्देमाल निर्गती
फौजदारी प्रकीया संहिता
अन्वयेच्या तरतुदी

**फौ.प्र.सं. कलम ४५१ :- विविक्षीत खटल्यामध्ये संपरीक्षा प्रलंबीत
असेपर्यंत मालमत्तेच्या अभिरक्षेचा व विल्हेवाटीचा आदेश**

जेव्हा कोणत्याही चौकशीत किंवा संपरीक्षेत फौजदारी न्यायालयासमोर कोणतीही मालमत्ता हजर केली जाईल तेव्हा, न्यायालय चौकशी किंवा संपरीक्षा समाप्त होईपर्यंत अशा मालमत्तेच्या योग्य अभिरक्षेसाठी त्याला योग्य वाटेल असा आदेश देवु शकेल व जर मालमत्ता लवकर व स्वभावतः खराब होण्यासारखी असेल अगर तिची विक्री किंवा अन्य प्रकारे विल्हेवाट करणे समयोचित असत तर न्यायालय त्याला जरूर वाटेल असा पुरावा नोदवल्यानंतर तशी विक्री किंवा विल्हेवाट करण्याचा आदेश देवु शकेल.

स्पष्टीकरण

क- न्यायालयासमोर हजर केली असेल किंवा त्याच्या अभिरक्षेत असेल अशी कोणत्याही प्रकारची मालमत्ता किंवा दस्ताऐवज

ख- जिच्या संबंधात अपराध करण्यात आल्याचे दिसत असेल किंवा जी कोणताही अपराध करण्यासाठी वापरण्यात आल्याचे दिसत असेल अशी कोणतही मालमत्ता समाविष्ट आहे.

फौ.प्र.सं. कलम ४५२ :- संपरीक्षेच्या अखेरीस मालमत्तेच्या विल्हेवाटीचा आदेश

१- जेव्हा कोणत्याही फौजदारी न्यायालयातील चौकशी किंवा संपरीक्षा समाप्त होईल तेव्हा, त्याच्यासमोर हजर करण्यात आलेल्या किंवा त्याच्या अभिरक्षेत असलेल्या किंवा ज्यासंबंधात कोणताही अपराध करण्यात आल्याचे दिसत असेल अशा किंवा कोणताही अपराध करण्यासाठी वापरण्यात आलेल्या अशा कोणत्याही मालमत्तेच्या किंवा दस्ताऐवजाचा नाश करून, अधिहरण करून किंवा त्याच्या कब्जास हक्कदार असल्याचा दावा सांगण-या कोणत्याही व्यक्तीकडे सुपुर्द करून किंवा अन्य काहीतरी करून विल्हेवाट करण्यासाठी न्यायालय स्वताला योग्य वाटेल असा आदेश देवु शकेल

२- कोणतीही मालमत्ता तिच्या कब्जास हक्कदार असल्याचा दावा सांगणा-या कोणत्याही व्यक्तीकडे सुपुर्द करण्यासाठी पोटकलम **१** खाली बिनशर्त अथवा पोटकलम **१** खाली आदेश अपीलान्ती किंवा पुनरीक्षणान्ती आपरिवर्तित करण्यात किंवा रद्द ठरविण्यात आल्यास अशी मालमत्त न्यायालयाकडे परत करण्यास वचनबद्ध करणारे, न्यायालयाच्या समाधानापुरते बंधपत्र जामीनदारांसह किंवा त्याच्या विना तिने निष्पादीत करून द्यावे अशा शर्तीवर देता येईल.

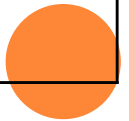
३- सत्र न्यायालय स्वतः पोटकलम १ खाली आदेश देण्याऐवजी मुख्य न्यायदंडाधिकारी यांच्याकडे मालमत्ता सुपूर्द करण्याचा निर्देश देवू शकेल व त्यावर फौ.प्र. सं.कलम ४५७, ४५८ व ४५९ यांमध्ये उपबंधीत केल्या रितीने कार्यवाही करेल.

४- जर मालमत्ता जीवधनाच्या (पाळीव पशुपक्षांच्या) रूपात असेल किंवा लवकर व निसर्गतः खराब होण्यासारखी असेल तर किंवा पोटकलम २ च्या अनुरोधाने बंधपत्र निष्पादित करण्यात आले असेल तर ती बाब खेरीजकरून एरव्ही पोटकलम १ खाली दिलेला आदेश दोन महिन्यांपर्यंत किंवा अपील सादर केल्यास अशा अपीलाचा निकाल होईपर्यंत तामील केला जाणार नाही.

५- या कलमात मालमत्ता या संज्ञेत, जिच्या संबधात अपराध करण्यात आला असल्याचे दिसत असेल तिच्या बाबतीत, मुळात जी कोणत्याही पक्षाच्या कब्जात किंवा नियंत्रणाखाली होती अशाच मालमत्तेचा नव्हे तर तिचे ज्यात रूपांतर केले गेले किंवा तिची जिच्याशी अदलाबदल केली गेली अशा कोणत्याही मालमत्तेचा व अशा रूपांतरातून किंवा अदलाबदलीतून प्रत्यक्षपणे किंवा अप्रत्यक्षपणे जे काही प्राप्त झाले असेल त्याचा समावेश आहे.

फौ.प्र.सं. ४५३ - आरोपीकडे सापडलेला पैसा निर्दोष खरेदीदाराला देणे

चोरी करणे किंवा चोरीची मालमत्ता स्वीकारणे हे ज्या अपराधात समाविष्ट आहे किंवा जो अपराध त्या सदरात मोडतो अशा कोणत्याही अपराधाबद्दल जेव्हा एखाद्या व्यक्तीला सिध्ददोष ठरविण्यात आले असेल व ती चोरीच्या मालमत्ता असल्याचे माहित नसतांना किंवा तसे समजण्यास कारण नसतांना तिच्याकडून अन्य कोणत्याही व्यक्तीने ती मालमत्ता विकत घेतली असुन, सिध्ददोष व्यक्तीच्या अटककेनंतर काही पैसा तिच्या कब्जातुन घेण्यात आला आहे. असे शाबीत करण्यात आले असेल तेव्हा, अशा खरेदीदाराचा अर्ज आल्यास व चोरीच्या मालमत्तेच्या कब्जास हक्कदार असलेल्या व्यक्तीला ती परत मिळाल्यावर न्यायालय अशा खरेदीदाराने दिलेल्या किमतीहुन अधिक नाही इतकी रक्कम अशा पैशातुन त्याला देण्यात यावी असा आदेश देवु शकेल

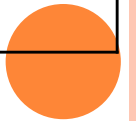

फौ.प्र.सं. कलम ४५४:- कलम ४५२ किंवा कलम ४५३ खालील आदेशांविरुद्ध अपील

१ - कलम ४५२ किंवा कलम ४५३ खाली एखाद्या न्यायालयाने दिलेल्या आदेशामुळे नाराज झालेल्या कोणत्याही व्यक्तीला पुर्वोक्त न्यायालयाने केलेल्या दोषसिद्धीवर सर्वसामान्यपणे ज्या न्यायालयाकडे अपीले होवू शकतात त्याच्याकडे त्या आदेशाविरुद्ध अपील करता येईल.

२- असे अपील करण्यात आल्यास अपील न्यायालय अपिलाचा निकाल होईपर्यंत आदेश स्थगित करण्याचा निदेश देवू शकेल किंवा आदेशात अपरिवर्तन अगर फेरबदल करू शकेल किंवा आदेश शुन्य करून न्याय असतील असे आणखी आदेश देवू शकेल.

३ - पोटकलम **२** मध्ये निर्दिष्ट केलेल अधिकार अपिलाच्या, कायमीकरणाच्या किंवा पुनरीक्षणाच्या न्यायालयालाही पोटकलम **१** मध्ये निर्दिष्ट केलेला आदेश ज्या खटल्यात दिलेल्या होता त्याचे काम पाहतांना वापरता येतील.

फौ.प्र.सं. कलम ४५५:- बदनामीकारक व अन्य प्रकारचे साहित्य नष्ट करणे.

१ - भारतीय दंड संहिता (१८६० चा ४५) कलम २९२, कलम २९३, कलम ५०१ किंवा कलम ५०२ खाली दोषसिध्दी केल्यावर न्यायालय, ज्याच्याबाबत दोषसिध्दी झाली त्या वस्तुच्या नकला न्यायालयाच्या अभिरक्षेत असतील किंवा सिध्ददोष ठरलेल्या व्यक्तीच्या कब्जात किंवा नियंत्रणाखाली राहिल्या असतील त्या सर्व नकला नष्ट करण्याचा आदेश देवू शकेल.

२ - भारतीय दंड संहिता (१८६० चा ४५) कलम २७२, २७३, २७४ किंवा २७५ खाली दोषसिध्दी केल्यावर न्यायालय त्याच रीतीने, ज्याच्याबाबत दोषसिध्दी झाली तो अन्नपदार्थ पेय, औषधीद्रव्य किंवा वैद्यकीय सिध्दपदार्थ नष्ट करण्याचा आदेश देवू शकेल

फौ.प्र.सं. कलम ४५६:- स्थावर मालमत्तेचा कब्जा परत देण्याचा अधिकार

१- जेव्हा फौजदारीपात्र बलप्रयोग किंवा बलप्रदर्शन अथवा फौजदारीपात्र धाकदपटशा याचा अवलंब करून केलेल्या अपराधाबद्दल एखाद्या व्यक्तीला सिध्ददोष ठरविले असेल आणि अशा बलप्रयोगाने किंवा बलप्रदर्शनाने अथवा धाकदपटशाने कोणत्याही व्यक्तीकडून कोणत्याही सीवर मालमत्तेचा कब्जा काढून घेतला आहे. असे न्यायालयाला दिसून आले तर न्यायालयाला योग्य वाटल्यास मालमत्ता जिच्या कब्जात असेल अशा अन्य कोणत्याही व्यक्तीला जरूर तर बळाने शिष्कासित करून पहिल्या व्यक्तीकडे त्या मालमत्तेचा कब्जा परत द्यावा असे आदेश देवू शकेल.

२- त्या अपराधाची संपरीक्षा करणा-या न्यायालयाने पोटकलम ९ खाली आदेश दिलेला नसेल त्याबाबतीत अपिलाचे कायमीकरणाचे किंवा पुनरीक्षणाचे न्यायालय अपिलाचा, निर्देशनाचा किंवा प्रकरणपरत्वे पुनरीक्षणाचा निकाल करतांना स्वतःला योग्य वाटले तर असा आदेश देवू शकेल.

३- पोटकलम ९ खाली आदेश देण्यात आलेला असेल त्याबाबतीत कलम ४५४ चे उपबंध कलम ४५३ खालील आदेशाच्या संबधात जसे लागु होतात तसे ते या आदेशाच्या संबधात लागु असतील.

४- ज्या कलमाखाली दिलेला कोणताही आदेश, कोणत्याही व्यक्तीला अशा सीवर मालमत्तेवरील किंवा तिच्यातील जो कोणताही हक्क किंवा हितसंबंध दिवाणी दाव्यात प्रस्थापित करता येईल त्यास बाधा आणणार नाही.

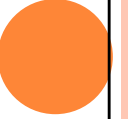
फौ.प्र.सं. कलम ४५७:- मालमत्तेच्या अभिग्रहण केल्यावर पोलीसांनी अवलंबविण्याची प्रक्रीया.

१- जेव्हा केव्हा कोणत्याही पोलीस अधिका-याने मालमत्तेचे अभिग्रहण केल्याचे वृत्त या संहितेच्या उपबंधाखाली दंडधिका-याला कळविण्यात आले असेल व चौकशीत किंवा संपरीक्षेत अशी मालमत्ता फौजदारी न्यायालयासमोर आणली गेली नसेल तेव्हा, अशा मालमत्तेची विल्हेवाट करणे किंवा तिच्या कब्जास हक्कदार असलेल्या कोणत्याही व्यक्तीकडे तिची सुपूर्दगी करणे याबाबत अथवा अशी व्यक्ती कोण यांविषयी खातरजमा करता येत नसेल तर अशी मालमत्ता अभिरक्षेत ठेवणे व हजर करणे याबाबत दंडाधिकारी स्वतःला योग्य वाटेल असा आदेश देवू शकेल.

२- अशी हक्कदार असलेली व्यक्ती ज्ञात असल्यास, दंडाधिकारी स्वतःला योग्य वाटतील अशा शर्तीवर त्या व्यक्तीकडे मालमत्ता सुपूर्द करण्याचा आदेश देवू शकेल व जर अशी व्यक्ती अज्ञात असेल तर दंडाधिकारी ती मालमत्ता अडकवून ठेवू शकेल व अशा बाबतीत ज्या वस्तु मिळुन अशी मालमत्ता बनली असेल त्या विनिर्दिष्ट करणारी उदघोषणा काढील व मालमत्तेवर मागणी हक्क सांगणा-या व्यक्तीने अशा उदघोषणेच्या दिनांकापासुन सहा महिन्यांच्या आत अपणांसमोर उपस्थित होवून स्वतःचा मागणीहक्क शाबीत करावा असे त्या उदघोषणाद्वारे फर्माविल.

फौ.प्र.सं. कलम ४५८:- जेव्हा सहा महिन्यांत कोणीही मागणीदार उपस्थित होत नाही त्याबाबतीतील प्रक्रीया

१- जर अशा कालावधीत कोणत्याही व्यक्तीने अशा मालमत्तेवर आपला मागणीहक्क शाबीत केला नसेल व अशी मालमत्ता जिच्या कब्जात सापडली ती व्यक्ती आपणांस ती मालमत्ता वैध रीतीने प्राप्त झाली हे दाखवुन देण्यास असमर्थ असेल तर दंडाधिकारी आदेशाव्दारे असे निदेशित करू शकेल की, अशी मालमत्ता राज्य शासनाच्या स्वाधीन राहील व राज्य शासन ती विकु शकेल व अशा विक्रीपासुन मिळणा-या उत्पनाचा विनीयोग विहित करण्यात येईल अशा रीतीने केला जावा.

२- अशा कोणत्याही आदेशावरील अपील दंडाधिका-याने केलेल्या दोषसिध्दीवर सर्वसामान्यपणे ज्या न्यायालयाकडे अपिल होवु शकतात त्याच्याकडे होवु शकेल.

फौ.प्र.सं. कलम ४५९:- नाशवंत मालमत्तेची विक्री करण्याचा अधिकार

अशा मालमत्तेच्या कब्जास हक्कदार असलेली व्यक्ती अज्ञात किंवा अनुपस्थित असुन मालमत्ता लवकर व निसर्गतः खराब होण्यासारखी असेल तर, अथवा ज्या दंडाधिका-याला तिच्या अभिग्रहणाचे वृत्त कळविण्यात आले त्याच्या मते तीची विक्री मालकाला फायदेशिर ठरण्यासारखी असेल किंवा अशा मालमत्तेचे मुल्य पाचशे रुपयांहून कमी असेल तर दंडाधिकारी कोणत्याही वेळी तिच्या विक्रीचा निदेश देवु शकेल आणि कलम ४५७ व ४५८ यांचा उपबंध अशा विक्रीपासुनच्या निव्वळ उत्पन्नाला व्यवहार्य असेल तितपत जसेच्या तसे लागु होतील.

प्रश्न व सुचना

धन्यवाद

